

Предизвикателствата на промяната

Национална
научна
конференция

София

10–11 ноември

2004

Университетско
издателство
„Св. Климент
Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Приветствие от декана на Историческия факултет проф. д.и.н. Иван Илчев	9
Георги Марков. Третото българско царство между отрицанието и идеализма	11
Васил Николов. Предизвикателства пред опазването, проучването, социализирането и популяризирането на археологическото наследство в България	16
Антоанета Запрянова, Благовест Нягулов, Илияна Марчева. „Другите“ за „нас“ и за историята: българската историческа наука между приемствеността и промяната	24
Иван Илчев. Чалгата в българската история	41
Евгений Сачев. Ролята на Националния център за музеи, галерии и изобразителни изкуства при Министерството на културата за реформиране на музейната система в България	45
Тотко Стоянов, Ивайло Лозанов. Тракийската и античната археология в България в годините на преход (<i>Опит за обзор</i>)	68
Георги Бакалов. За една насилена интерпретация на изворите: Влахерините 913 г.	80
Христо Матанов. Българската медиевистика в условията на демокрация	88
Цветана Георгиева. Изследванията по историята на българския народ през ранните столетия на османското владичество в хода на поредния български преход (1989–2004)	98
Тамара Стоилова. Европейският осемнадесети век в българската историография през последните 15 години	114
Пламен Митев. Българското възраждане (<i>Историографски бележки</i>) ..	127
Вера Бонева. Българското възраждане в терминологичната среда на следдесетономврийската историопис	137

Ваня Рачева. Велчовата завера (1835 г.) в огледалото на българската историопис	149
Милена Тафрова. Епохата на Танзимата и българите в съвременната българска историография	160
Йордан Желев. Известните и непознати Богориди. <i>Обзор на историографията за една ненаписана история</i>	166
Мария Галанова. Нов подход към изследването на българското възрожденско етноложко знание	182
Петко Ст. Петков. Въпросът за периодизацията на новата българска история в историческата литература след 1989 г.	195
Даниел Вачков. Тенденции в изследванията върху стопанското развитие на България за периода от Освобождението до 1944 г.	209
Румяна Първанова. Българската историография след 1989 г. за развитието на България между двете световни войни	219
Войн Божинов. ВМРО и Иван Михайлов през погледа на съвременната българска историография	232
Анна Кочанкова. Изследване на българските институции: нови подходи	238
Искра Баева. Историческата наука за следвоенна България – в търсене на модела	250
Николай Поппетров. Историческа наука и общество – аспекти на конфигурацията: медии – общество – източник на исторически знания	262
Владимир Мигев. Изучаването на периода на 60-те – 80-те години на XX век от историята на България	276
Илияна Марчева. Изследванията по социално-икономическа история на социализма в България: основни теми, проблеми и перспективи	289
Евгения Калинова. Научни подходи в изследванията за политиката към турското население в България в периода 1944–1989 г.	302

Стоян Танев. Обективната истина и конюнктурната неистина в съвременната българска история	308
Наталия Христова. Историографски интерпретации на проблема „българско дисидентство“	324
Пламен Стефанов. Личности, събития и исторически факти, извадени от забравата	333
Светла Димитрова, Бета Хараланова. Най-новата българска история в публикациите на музейните специалисти (1990–2004)	345
Васил Параскевов. Новите оценки за БЗНС „Никола Петков“ в българската историография след 1989 г.	366
Борис Стоянов. Федералистите и тяхната мечта за единна Европа непосредствено след края на Втората световна война	374
Радостина Йотова. От окупационна зона към бастион на социализма. ГДР в съветската политика 1949–1961 – историографски тези и проблеми	389
Иван Първев. Информационните технологии и българската историческа наука в зората на XXI век	402
Рачко Попов. Нови тенденции в развитието на българската етнология	409
Еля Цанева. Динамични процеси в българската теория на етничността през 90-те години – поглед на етнолога	417
Боян Радунчев. Етническите проблеми на българския преход	428
Петя Банкова. Историческият код в личните имена на българските граждани в съвременността	439
Милена Тодоракова. Държавните архиви в България на границата на две хилядолетия	446
Галина Пиндикова. Издаването на извори – приоритет на Главно управление на архивите при Министерския съвет	455
Тодор Димитров. Интегрирането на Централния партиен архив в Централния държавен архив и неговото значение за разширяване на изворовата база за историческите изследвания	460

Иван Коев. Информационната дейност на Дирекция „Централен военен архив“ в условията на демократични промени и интеграция към евро-атлантическите структури	464
Виолета Костова. Паметта за промяната (<i>Из фондовете на Историческия музей – Хасково</i>)	473
Стоян Антонов. Българската хералдика: предразсъдъци и перспективи	478

Приложение:

Кратка хроника на Българското историческо дружество

ВЕЛЧОВАТА ЗАВЕРА (1835 Г.) В ОГЛЕДАЛОТО НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИОПИС

ВАНЯ РАЧЕВА

Проучванията за Велчовата завера в българската историопис след 1989 г. са логично следствие от натрупаното в продължение на повече от век, затова ще направя бегъл преглед на постигнатото. Статията не може да претендира за изчерпателност по тема, по която са написани стотици страници. Изложението само ще рамкира някои проблеми и акценти в изследванията на основни автори и по-важни публикации, без да разглежда детайлно достъпната към днешна дата изворова база за самото историческо събитие¹.

I. Уверено може да се констатира, че Велчовата завера от 1835 г. предизвиква интерес още през Възраждането. В 1857 г. пръв от възрожденците Георги Раковски оценява и популяризира в публичното пространство това събитие, несъмнено повлиян пряко и косвено от авторитета на своя вуйчо Георги Мамарчев. Само година по-късно друг българин – Христо Даскалов, но вече в руския периодичен печат, публикува своя версия, съобразена с духа на разгарящата се църковно-национална борба на българите. Той пребивава известно време в Търново и вероятно е черпил сведения от народната мълва за Велчовата завера.

Следващите възрожденци, завещали ни свои мемоари за това събитие, въз основа на лично преживяване или по-често – на споделено от близки роднини (съвременници на събитието), са не само професионално, но и емоционално свързани с Търново и околността. Едни от тях са родени и отраснали там, втори са прекарвали целия си живот, а трети само временно са се подвизавали, но са оставили трайни следи в обществено-политическата действителност на града. Ето имената на някои от тях:

Пандели Кисимов още през 1868 г. помества кратка информация за Велчовата завера във в. „Дунавска зора“. Политически активна личност през втората половина на XIX в., Кисимов нерядко мисли с категориите на „четническото време“ на Раковски и вероятно неволно съотнася тези представи към Велчовата завера. По-късно, в следосвобожденска България, той ще попълва фактологически една от първите в историографията ни обстойни версии за съзаклатието, на основата на малкото познати му автентични документи, ще дооформя стилово и ще тиражира главно по-късни свидетелства, попили мълвата, и спомени от втора ръка. Следващият автор, който може би

първ през 1886 г. публично кръщава неуспялото въстание Велчова завера, е д-р Васил Ст. Берон (в своите „Археологически и исторически изследвания“). При една историографска оценка на неговата версия е възможно да се отчете и фактът, че той е женен за една от сестрите на Пандели Кисимов – Мариола.

Мемоари и родови предания за Велчовата завера записва и оставя по различно време и майсторът на словесните внушения Петко Рачов Славейков. Някои изследователи приемат, че в заверата взема участие баща му Рачо Казанджията, а Велчо бил негов кръстник. Самият Славейков, навярно за да подскаже част от първоизточниците на сведенията си, споделя, че неговият кръстник – Петко Бейката, бил зет на Велчо Атанасов-Джамджията, женен за дъщеря от първия му брак, Тодорица Петкова Медникарова. Емоционално свързан с Търново и с Велчовата завера поради роднински връзки е и Георги Тулешков, син на Анастасия, сестра на П. З. Славейков. Неговите спомени доста по-късно пресъздава Киро Тулешков, като неколкократно редактира и поправя собствения си текст, съхранен днес в Българския исторически архив. Те бяха издадени едва през 1996 г.

Съществено значение за популяризиране особената роля на еленските чорбаджии в разглежданото събитие имат и мемоарните текстове на родения през 1825 г. в еленските колиби възрожденски учител Юрдан Ненов.

II. Следващият възлов момент, оказал влияние върху изследванията, посветени на Велчовата завера, е през 1935 г. във връзка с юбилейното честване на 100-годишнината от събитието. Ключът за разгадаване на огромната популярност, която натрупва тогава това неуспяло за българите от XIX в. въстание, се крие може би в духа на епохата от 30-те години на XX в., обобщен накратко с думите „национализъм“ и „патриотизъм“. Събитието заслужава внимание не само с невероятната си организация, подкрепена от държавата, но и като показателно за механизмите, които дооформят народната памет за едно емблематично историческо събитие, каквото е разглежданото тук. Механизми, към които историците също са съпричастни.

Под патронажа на двореца и лично на Н. В. Цар Борис III се създава специален Български народен комитет за честване 100-годишнината на Велчовата завера. Почетен председател на комитета е министър-председателят и министър на войната генерал-лейтенант Пенчо Златев, а реалната координация на всички инициативи се извършва от председателя на комитета генерал-майор Рашко Атанасов. В Българския народен комитет са включени и ангажирани с патронаж и подготовка на честванията изяви университетски преподаватели, популярни стопански, обществени и църковни деятели. Програмата на организаторите предвижда и успява за кратко време в цялата страна да подпомогне дейността по събиране на извори, основно домашни, записване на народни песни, спомени на останали живи съвре-

менници на възрожденската епоха и информация за родословието на някои от ръководителите. А също – написване и издаване на поселищни проучвания. Осъществена е широка агитация и дейност по набиране на средства за издигане на паметник във Велико Търново, устройване на тържествени църковни молебени и събрания в училища и военни поделения. Наистина впечатлява с размерите си осъществената пропагандаторска дейност за популяризиране на събитието, определяно като първи опит за самостоятелно въстание за политическо освобождение, чрез публикации в разнообразна периодика. Плод на тези усилия е и издаването на Юбилеен сборник с документи и материали, останал и до днес актуален, макар и библиографска рядкост. Изработеният след проведен конкурс паметник е открит във Велико Търново по време на тридневни общонародни чествания, състояли се на 4, 5 и 6 май 1935 г. Освен старопрестолния град и столицата, център на всенародно веселие около Гергьовден се превръща и Плаковския манастир „Св. Илия“. Българските железници също дават своя принос за празника, като поемат част от сумите за билети на пътниците, желаещи да посетят местата на честванията. Пуснати са в обръщение и две юбилейни марки (всяка в тираж от 500 000), „за да се документира пред историята официално честването на заслужилите народни борци от признателните поколения“².

III. През 1975 и 1985 г., макар далеч не така помпозни, са честванията съответно на 140-ата и 150-ата годишнина от събитието. И сега отбелязването му заслужава внимание. Отново център е Велико Търново вероятно и във връзка с популяризираната тогава от високо партийно и държавно ниво идея за превръщането на града във втора културна столица на България. Особен привкус на атмосферата дава и 1300-годишният юбилей на българската държава. Повечето публикувани тогава работи извеждат на преден план в организацията на готвеното въстание личности, свързани с Търново, особено Велчо Атанасов, като допускат ролята на Георги Мамарчев да е била второстепенна и свързана основно с военната тактика поради специфичния му опит в тази област.

Интересно е да се отбележи, че и тогава са положени усилия събитието да се популяризира не само сред научните среди и в академична аудитория. Израз на това са гастролите из страната с няколко театрални постановки на тази тема, осъществени от театри в различни окръжни градове, за които се появяват рецензии и отзиви, обикновено критични от гледна точка достоверност и правилна историческа интерпретация на събитието, например в списание като „Исторически преглед“.

С оглед историографския анализ върху проучванията на българските историци за Велчовата завера нарочно внимание заслужават дългогодишните дирения на проф. Николай Жечев. Неговите публикации през юбилейните 1975 и 1985 са опит за научно обобщение на написаното до момента и при-

миряване на някои противоречиви тези, за изясняване на празноти по отношение на организацията, тактиката и целите на готвеното въстание.

Специално отбелязване заслужава кратката публикация на Николай Червенков и Иван Грек в списание „Векове“ от 1985 г. Те изнасят допълнителна информация за Велчовата завера от руските архиви, свързана както със сочения за един от главните инициатори и организатори на събитието Георги Мамарчев, така и по отношение целите и тактиката на замисляното въстание. Авторите отпечатват и интерпретират три от откритите от тях документи. Там за първи път ясно се прокрадва една останала и до днес непопулярна версия за идването на Мамарчев в Търново. Накратко тя може да се обобщи така: при разпит той твърди пред руския посланик, че Търновската община в лицето на определени представители решила да се възползва от неговото предстоящо пътуване до Цариград за измолване в руското посолство възстановяване на разходите за издръжката на доброволческия му батальон по време на наскоро отминалата руско-турска война (1828–1829). Затова те го поканили да се отбие в Търново и да им помогне да поднесат на султана жалби срещу насилията, вършени както от техните воевода и митрополит, така и от някой си хаджи Йордан, старейшина на с. Елена.

IV. След 1989 г. уверено може да се констатира, че събитие като Велчовата завера от 1835 г. отново се радва на висока популярност сред българските историци и литератори. Удачно е да се направи един кратък преглед на отделни стари или нови тези и проблеми, свързани със замисъла, организацията и последвалага трагична развръзка. Може да се уточни, че всички посочени по-долу автори акцентират на приликите с балканските етеристки движения от първата половина на XIX в., но същевременно разглеждат българската завера единодушно като опит за първо самостоятелно въстание за постигане на политическо освобождение. Няма съгласие обаче по въпроса дали след избухването на въстанието ще се разчита на помощ от страна на Русия или на Сърбия и Гърция. Почти всички изследователи говорят за продължителна, масова и тайна подготовка на населението от района на Търновско, като по-вечето приемат за начална датировка 1834 г., макар да не липсват опити да се актуализира тезата на Стоян Романски от 30-те години на XX в., според когото подготовката на въстанието започва още от 1831 г. Повечето автори поставят на „равна нога“ като инициатори Велчо Атанасов-Джамджията и Георги Мамарчев. В една от цитираните по-долу публикации се застъпва и мотивира логически тезата за ръководната роля на Георги Мамарчев, която е особено популярна и по време на честването на 100-годишнината на Велчовата завера. Няма спор също така, че има предателство и то е извършено от еленския чорбаджия Йордан Кисьов, но и към днешна дата без окончателен отговор остава повдигнатият още от възрожденците въпрос за ролята на Търновския митрополит, небезизвестният и противоречиво оценяван грък Иларион Критски.

И накрая, почти всички автори пропускат лансираната от капитан Мамарчев при разпитите в руското посолство версия за подготвяне и подаване на жалба до султана. Тези, които я цитират, я сочат като тактическа стъпка от негова страна, която няма реална историческа основа.

За по-детайлен анализ биха могли да се използват няколко публикации, макар и не единствени, отпечатани след 1989 г. За яснота относно избора ми ги споменавам условно в следните три групи:

1. Първо бих цитирала *Христо Темелски* (Великотърновските манастири в националноосвободителната борба. (Исторически очерци). С., 1992) и *Иван Радев* (Търновска хроника. 1800–1835. Велико Търново, 1993; История на Велико Търново. XVIII–XIX в. Велико Търново, 2002). Основната причина да обединя тези произведения е, че техните автори отделят специално внимание на Велчовата завера в не една статия или монография преди и след 1989 г. и активно допринасят за формулирането и популяризирането на определени тези. Заслуга особено на Иван Радев е това събитие да се асоциира успешно в последното десетилетие основно с възрожденската история на град Велико Търново. Авторът, както сам се изразява, „иска да види“ колкото се може повече от видните обществено-политически или стопански дейци на Търново от средата на 30-те години като пряко ангажирани в подготовката на замислената завера. Цитираните изследователи имат отношение към представянето и въвеждането повторно в оборот на познатата и към момента документална база, на чиято основа българската историопис гради своите представи за Велчовата завера. Освен това в своето изследване за манастирите и тяхното участие в събитието Христо Темелски представя една доста пълна и подробна библиография на отпечатаното до 1992 г., която успешно може да се ползва като база за по-нататъшни дирения.

2. Следващата група автори и изследвания, които бих отбелязала в хронологически порядък, във връзка с темата са *Огняна Маждракова-Чавдарова* (Национално-революционни борби на българския народ 1828–1878 г. С., 1997), *Пламен Митев* (Българското възраждане. Лекционен курс. С., 1999), *Евгения Давидова* и *Жана Колева*, авторки на биографичните справки, съответно за Велчо Атанасов и Георги Мамарчев, в енциклопедично издание, дело на екип от Института по история при БАН (Кой кой е сред българите XV–XIX в. С., 2000) и *Петър Чолов* (Българските въоръжени чети и отряди през XIX в. С., 2003). Обединявам тези автори и посочените издания като показателни в една или друга посока за представянето на Велчовата завера на по-общ фон и в контекста на цялостното развитие на българското националноосвободително движение. Именно и поради това в техните тези няма големи разминавания относно характера на Велчовата завера, основните организатори и участници, обхвата на готвеното въстание и последиците от преждевременното му разкриване. В някои от тях се хвърля светлина и вър-

ху политиката на Сърбия спрямо българите с цел да се открие мястото на Велчовата завера в общия балкански контекст.

3. И накрая целенасочено отделям последната известна ми публикация за Велчовата завера – тази на *Петко Ст. Петков* (Капитан Георги Мамарчев и българската завера от 1835 г.). Статията е публикувана в електронното издание “Liternet.bg”, № 4 от месец април 2004 г., което е свободно достъпно в интернет, особено за по-младата аудитория. Заслужава пълна подкрепа идеята на автора да представи своите научни тези за Велчовата завера в електронната мрежа – новаторство, което има своите пионери, но което все още трудно си пробива път в българската историография.

При едно по-подробно проучване на написаното за Велчовата завера след 1989 г. е възможно да се направи следната по-обща констатация относно изворовата база: всички автори без изключение основателно отбелязват, че документите, на основата на които днес познаваме и интерпретираме това събитие, не са достатъчни, а голяма част от тях са несигурни поради мемоарния си или публицистичния си характер. Но ги използват активно в изследванията си, понякога без необходимия критичен и съпоставителен анализ. Тук ще посоча приноса на Иван Радев, който през 2000 г. отпечатва посветения на 165-ата годишнина от Велчовата завера сборник от материали и документи, озаглавен „Българското въстание от 1835 г. (Велчовата завера)“. В него са събрани всички влезли досега в обръщение документи, повечето от които са публикувани за първи път в издания, които са библиографска рядкост. Групираны са в следните раздели: *1. Спомените. 2. Документите. 3. Личностите. 4. Отглас във фолклора и поезията.* Съставителят на сборника е включил в него и свои подбрани петнадесет биографични очерци за лица, свързани както с идеята за самостоятелно българско въстание, така и с последвалото предателство и реакцията на местните власти.

За съжаление не може да се констатира въвеждане в оборот на нови извори. А такива вероятно могат да се открият в османските документи на местната и централната власт, още повече че има свидетелства за водена оживена преписка поне около арестуването и съдбата на Георги Мамарчев и допусканата от Високата порта евентуална руска намеса в готвеното въстание. Още едно основание дава увереност, че архивен материал относно фактологията на Велчовата завера, както и за изясняване избраната тактика от страна на организаторите, се съдържа в турските архиви – богати, вече достъпни и все още слабо познати на историците, интерпретиращи възрожденската проблематика. Това основание е свързано с реформите, започнати от Портата в началото на 30-те години и довели поетапно до отмяна на т. нар. спахийска система, която, както е известно, е имала освен военни и стопански, така и редица административни функции и механизми за управление по места. Макар все още откъслечни, има данни и за подготвяна през 1834 г. ад-

министративна реформа в балканските провинции на Османската империя и пряко отнасяща се към т. нар. мухтарска (кметска) институция. Много е вероятно тя да е предвиждала промени в посока разширяване самоуправлението на общините по места и частична ревизия на длъжностите, изпълняващи представителни за раята функции. Затова не трябва да се отминават с пренебрежение податките, че организаторите на Велчовата завера са подготвяли и писмена жалба или молба до султана.

Цитираната по-горе публикация на Червенков – Грек идва да подсказва също, че не всичко и от руските архиви е станало известно и достъпно на българските изследователи.

Вероятно информацията за Велчовата завера, ако не пряка, то косвена, може да се открие и в сръбските архиви от средата на 30-те години, доколкото са съхранени. Основание за такова предположение ми дават не само отдавнашните мнения за връзки на Георги Мамарчев и други от организаторите със сръбския княз Милош Обренович. А и едно пренебрегвано досега събитие, което, допускам, може да съдържа частично отговор на въпроса защо местният съд в Търново панически бързо осъжда и обесва петима от водачите на бунт, който не се е състоял. Събитието, за което иде реч, е осъщественото през юли и ноември 1835 г. помпозно пътуване на сръбския княз през българските земи на отиване и връщане от политическата му визита в Цариград, където гостува почти три месеца на своя сюзерен султан Махмуд II. На Петровден 1835 г. Милош Обренович официално оповестява дълго подготвяното си заминаване и сред основните цели на предстоящото пътуване посочва и тази: всички съседи на Сърбия да оценят авторитета ѝ и да погледнат с друго око на нея. Маршрутът му е шумно рекламиран в сръбските вестници и на отиване следва линията: Видин – Лом-паланка – Оряхово – Никопол – Свищов – Русчук – Шумен – Варна – Цариград, а на връщане Силиврия – Люле-Бургас – Одрин – Карабунар – Стара Загора – Казанлък – Шипка – Габрово – Ловеч – Плевен и Видин. А през 30-те години на XIX в., както е известно, примерът на автономна Сърбия и нейния княз са популярни и заразителни за българите.

Всеки от изследователите подхваща темата за Велчовата завера с идеята, че „съвременната представа за този първи опит за организирана и самостоятелна въоръжена борба“ трябва „да се доближи максимално до“ историческата истина. В този дух, когато се търси отговор на въпроса за представите на организаторите за бъдещото устройство на освободената територия, за техните политически цели и намерения, трябва да се работи с понятията от епохата и тяхната смислова натовареност относно степен на автономия, самостоятелност или независимост. Вече имах възможност да изложа писмено свое виждане по този въпрос³.

Нахвърляното тук, колкото и непълно да е, навежда на нерадостен за

родната ни историопис извод и той е, че повече от век не са променяни методите за изследване на Велчовата завера. Ако в началото, поради късата дистанция на времето, логично е действал „властния възрожденски феномен, свързан с култовото отношение към първостта“⁴, то този подход днес не задоволява. Сама по себе си политическата активност на българите, отражена във Велчовата завера от 1835 г., е резултат от едно достатъчно героично събитие. Тя не се нуждае от разкрасяване с трудно доказуеми революционни щрихи, съпоставящи я с четническата тактика на Георги Раковски и дори с Вътрешната революционна организация на Васил Левски. Нито от привнесен с късна дата мемоарен патриотизъм.

Вероятно вече е дошло времето Велчовата завера като историческо събитие да се изследва отделно от проблеми като тези за промените в историческата и колективна памет на възрожденските и днешните българи за това събитие.

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ*

Раковски 1857: *Раковски, Г.* Горский пътник. Нови Сад.

Даскалов 1858: *Даскалов, Х.* Возрождение болгар или реакция в европейской Турции. – Русская беседа, III, 1858, кн. 10. – Във: Български автори в руския периодичен печат 1854–1864. Статии, дописки, очерци, бележки. Състав. Ц. Унджиева. Т. 1. С., 1982, 73–116.

Кисимов 1868: [*Кисимов, П.*] Черти от военен дух у съвременните българи. – Дунавска зора, (Браила), II, № 7, 13.

Ненов 1883: *Юрдан Неное* разказва на семейството си за родословието, живота и делата на своите предци... БИА, ф. 396, а. е. 1, л. 1–70.

Славейков 1885: *Славейков, П. Р.* Епизодът. (Положението ми). – ПСл, кн. XVI, Средец. – Във: Съчинения. Т. 3. Автобиографични творби, биографични и исторически очерци. Състав. и ред. С. Баева. С., 1979. вж. в същото издание и с. 505–506, 541.

Стоянов-Берон 1886: *Берон, В. С.* Археологически и исторически изследвания. Велико Търново.

Ненов, 1896: *Ненов, Ю.* Автобиография. – СБНУНК, Т. XIII.

Тулешков 1900: Спомени на Киро хаджи Пенков Тулешков. НБКМ – БИА, ф. 4, а. е. 2.

* Библиографията е представена хронологично.

Попгеоргиев 1907: *Попгеоргиев, Й.* Два съседни манастира. I. Къпиновски манастир „Св. Никола“. – ПСп, кн. 18, 301–305.

Романски 1921: *Романски, С.* Георги Мамарчев и доброволческата му команда от 1828–1829 г. – Сп БАН, кн. XXII, № 12, 175–207.

Стоилов 1923: *Стоилов, А.* Краят на Велчовата завера от 1835 г. – Сп БАН, кн. 26.

Грънчаров 1925: *Грънчаров, Ю.* Произход и епоха на еленските чорбаджии. Елена.

Кършовски, Йорданова, Островърхов 1935: *Кършовски, П., Б. Йорданова, С. Островърхов.* Велчовата завера по случай стогодишнината ѝ 1835–1935. Елена.

Крусев, Цонев 1935: *Крусев, П., З. Цонев.* Стогодишнината на Велчовата завера 1835–1935. Исторически очерк. Велико Търново.

Сборникъ 1935: *Сборникъ* по случай на стогодишнината на Заверата от 1835 г. С.

Романски 1935: *Романски, С.* Въстанически начинания на Георги Мамарчев Буюклу. С.

Марковски 1935: *Марковски, Г.* Нови сведения за Велчовата завера (из летописната книга на даскал Денко поп Николов Куция от Дряново). – Янтра (Велико Търново), № 11, 4 май 1935.

Арнаулов 1935: *Арнаулов, М.* Георги Мамарчев и Велчовата завера от 1835 г. – Училищен преглед, XXXIV, кн. 4, 481–495.

Каранешев 1935: *Каранешев, Н.* Нови данни за Велчовата завера. – Янтра, № 3.

Джамджиев 1936: *Джамджиев, Г. П.* Домогвания против истината по Велчовата завера. С.

Цонев 1940: *Цонев, З.* Подготовката на Велчовата завера. С.

Станев 1942: *Станев, Н.* История на Търновската подбалканска котловина. Велико Търново, 59–61.

Нестор 1959: *Архим. Нестор.* Нови сведения за Велчовата завера. – Църковен вестник, № 41 5 дек. 1959.

Михайлова-Мръвкарова 1968: *Михайлова-Мръвкарова, М.* Турски документи за град Елена. – Във: Еленски сборник. С., 453–454.

Начев 1974: *Начев, В.* Зотик. С.

Жечев 1975: *Жечев, Н.* Велчовата завера. – ИПр, № 3, 63–80.

Бояджиев 1978: *Бояджиев, И.* Един от ръководитерите на Велчовата завера (А. Никопит). – ИПр, № 6, 99–102.

Жечев 1985: *Жечев, Н.* Велчовата завера 1835. Исторически очерк. С.

Темелски 1985: *Темелски, Х.* Велчовата завера. – ВИСБ, № 6, 3–21.

Грек, Червенков 1985: *Грек, И., Н. Червенков.* Към историята на въоръженото въстание в България през първата половина на тридесетте години на

XIX в. – Векове, № 1, 41–49.

Възвъзова 1986: *Възвъзова, К.* Капитан Георги Мамарчев. – Във: Сб. Бележити българи. Т. 2. С., 97–106.

Темелски 1992: *Темелски, Х.* Велчовата завера от 1835 г. – Във: Великотърновските манастири в националноосвободителната борба. (Исторически очерци). С., УИ „Св. Климент Охридски“, 84–124.

Радев 1993: *Радев, И.* Търновска хроника. 1800–1835. Велико Търново.

Маждракова-Чавдарова 1997: *Маждракова-Чавдарова, О.* Национално-революционни борби на българския народ 1828–1878 г. С., Абагар.

Тулешков 1997: *Тулешков, К.* Моето чиракуване в живота. Състав. *Е. Налбантова*. Велико Търново, Абагар, 32–36.

Кисимов 1998: *Кисимов, П.* Кратък очерк на въстанията на българите за освобождение през последните четири века до Освободителната война в 1877. Състав. *В. Бонева, Н. Проданов*. Шумен.

Митев 1999: *Митев, П.* Българското възраждане. Лекционен курс. С., Полис, 43–45.

Давидова 2000: *Давидова, Е.* Велчо Атанасов Джамджията. – Във: Кой кой е сред българите XV–XIX в. 501 имена от епохата на османското владичество. Ред. *И. Тодев*. С., Анубис. с. 26.

Колева 2000: *Колева, Ж.* Георги Стойков Мамарчев. – Във: Кой кой е сред българите XV–XIX в. 501 имена от епохата на османското владичество. Ред. *И. Тодев*. С., Анубис, 157–158.

Радев 2000: Българското въстание от 1835 г. (Велчовата завера). Материали и документи. Състав. *И. Радев*. Велико Търново, Слово.

Радев 2002: *Радев, И.* История на Велико Търново. XVIII–XIX в. Велико Търново.

Чолов 2003: *Чолов, П.* Българските въоръжени чети и отряди през XIX в. С., АИ „Марин Дринов“.

Петков 2004: *Петков, П. Ст.* Капитан Георги Мамарчев и българската завера от 1835 г. LiterNet, 23.04.2004, № , № 4 (53) http://litenet.bg/publish11/petko_petkov/gmamarchev.htm.

БЕЛЕЖКИ

¹ Преди отпечатването на материалите от Националната научна конференция „Предизвикателствата на промяната. Българската историческа наука след 1989 г.“ имах удоволствието да присъствам на поредното юбилейно честване на събитие, свързано с Велчовата завера от 1835 г. Инициативен Комитет на признателните потомци на Велчо Атанасов-Джамджията организира по своя инициатива и без държавна подкрепа тържествено възпоменание по повод 175 години от обесването на Велчо Атанасов. То бе проведено

на 28 април 2005 г. с любезното съдействие и домаќинство на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Събитието бе съпътствано от изложба на архивни материали, свързани с Организационния комитет за честване 100-годишнината от Велчовата завера, съхранявани отскоро в Българския исторически архив към Народната библиотека в София. На тържественото събрание слово за Велчовата завера произнесе доц. д-р Пламен Митев. Успях да разширя материала си с информация и за това събитие, за което благодаря на редакторите на сборника.

² Имах възможност да науча скорошната история на едно ново попълнение на сбирките в Българския исторически архив към Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, за която информация благодаря на колегата Цветолюб Нушев. Става дума за архивни материали от необработен фонд № 884 (Български народен комитет за честването на 100-годишнината на Велчовата завера), предадени в БИА от наследници на акад. Ал. Т. Балан.

³ *Рачева, В.* Към въпроса за политическата култура на възрожденския българин от втората четвърт на XIX в. – *История*, XI, 2003, № 3–4, 50–60.

⁴ *Бонева, В.* Възрожденски първосказания. – *Литературна мисъл*, 2000, № 1, 5–10.